

บทที่ ๒

สงครามระหว่างไทยและญวน เพื่อครอบครองเขมรในสมัยรัชกาลที่ ๓

- สภาพเหตุการณ์ทั่วไปในสมัยรัชกาลที่ ๓
- สถานการณ์กรีฑาและรัฐบาลไทยสมัยพุทธศักราชที่ ๒๔
- ญวนภายใต้การปกครองของบาลองและมินมางในฐานะเป็นคู่แข่งของไทย
- สงครามระหว่างไทยและญวน พ.ศ. ๒๓๖๕ - พ.ศ. ๒๓๘๘

สงครามระหว่างไทยและญวน เพื่อครอบครองเขมรในสมัยรัชกาลที่ ๓

สภาพเหตุการณ์ทั่วไปสมัยรัชกาลที่ ๓

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงปกครองประเทศในระยะตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๖๗ - ๒๓๘๔ พระองค์ทรงพระชำนาญในการบริหารงานของประเทศมาแต่เป็นเวลานาน เพราะได้ทรงรับราชการทางพระเนตรพระกรรณสมเด็จพระราชบิดา ทรงพระชำนาญทางด้านการค้าเรือและการค้าต่างประเทศ เมื่อเสด็จขึ้นครองราชสมบัตินั้น เหตุการณ์ที่พระองค์ต้องเผชิญคือ สงครามระหว่างอังกฤษและพม่า ปัญหาที่ไทยต้องประสบเกี่ยวกับสงครามครั้งนี้คือ การที่อังกฤษเข้ายึดฝั่งตะนาวศรี ซึ่งเคยเป็นของไทยมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๐๓ และไทยหวังจะได้มีอำนาจเหนือตะนาวศรีอีกครั้งหนึ่งเพื่อตอบแทนในการที่ไทยช่วยเหลืออังกฤษในสงครามครั้งนี้ แต่ในที่สุดไทยก็เรียกทัพกลับจากชายแดนด้านทิศตะวันออก เพราะผลประโยชน์ชดเชยกับอังกฤษ ตลอดเวลาไทยได้พิจารณาท่าทีของอังกฤษด้วยความสนใจ ทัพแทนของอังกฤษที่บี๊นังได้พยายามทำสัญญาฉบับกับพระยานครศรีธรรมราชซึ่งมีถิ่นแดนเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรไทย พร้อมกับทางบี๊นังก็พยายามชักชวนในการที่ไทยพยายามสร้างสถานะความเป็นเจ้าอธิราชเหนือสุดคาบทั้งหลายแห่งรัฐมลายู

ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๖๗ - ๒๓๘๔ นั้น นโยบายของอังกฤษที่มีต่อไทยแบ่งเป็น ๒ แนว คือ อังกฤษที่เบงกอลสนับสนุนทางการค้าและการทางทหาร โดยหวังจะให้ไทยช่วยเหลือในการสงครามกับพม่านั้นประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งผู้สำเร็จราชการฟูลเลอร์ตัน (Fullerton) ที่บี๊นังพยายามชักชวนการสร้างอำนาจของไทยเหนือดินแดนบนแหลมมลายู สนับสนุนการยกทัพของสุลต่านแห่งไทรบุรี และแม่ทัพพลของอังกฤษตามรัฐมลายูต่าง ๆ โดยเฉพาะเประ (Perak) และซลังงอร์ (Selangor) ซึ่งได้รับการคุกคามจากการเข้าแทรกแซงของไทย ไทยไม่กล้าส่งกำลังไปที่เประและซลังงอร์อีก เพราะผู้สำเร็จราชการฟูลเลอร์ตันได้ใช้กำลังอาวุธเข้าแทรกแซงเบอร์เนย์ (Burney) ผู้แทนจากบี๊นังได้ทำความตกลงกับพระยานครา สัญญาว่าอังกฤษจะเลิกแทรกแซงเรื่องไทรบุรีและนครศรีธรรมราช จะหยุดยั้งการโจมตีเประและซลังงอร์ อาจจะเป็นไปได้ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๓ คงไม่ทรงเห็นด้วยกับข้อผูกพันนี้ ถ้าหากว่าพระองค์จะ

ทรงทราบก่อนที่พระยานครา จะตัดสินใจ เพราะเมื่อนครที่รวบรวมราชเครื่องส่งกำลังเข้าไปในประ
 นั้น รัฐบาลอังกฤษที่อินเดียได้ตัดสินใจว่าควรให้เบอรนีเป็นตัวแทนกรุงเพท เพื่อทำความตกลง
 บางประการ ในอันที่จะหยุดยั้งความยุ่งยากกับไทย

คำแนะนำที่รัฐบาลอังกฤษให้กับคณะ ของเบอรนีนั้นไม่ได้เน้นหนักไปในทางที่จะใช้กำลัง
 หรือให้ออนนมแต่ประการใด เบอรนีมีหน้าที่ที่จะต้องทำไต่ทางกรุงเทพฯ แน่ใจว่าการที่อังกฤษเข้า
 ยึดเกาะนารวินั้นไม่ได้เป็นการคุกคามความปลอดภัยของไทย แต่พลเสอร์ตันได้แนะนำเพิ่มเติมอีกว่า
 เบอรนีควรสนับสนุนที่จะให้รัฐมลายูเป็นอิสระจากไทย เบอรนีก็ใช้เวลาการพำนักในกรุงเทพฯ จน
 กระทั่งสงครามระหว่างอังกฤษและพม่ายุติลงแล้วหลายเดือน เขาไม่ได้เสนอสิ่งใดเกี่ยวกับเรื่องของ
 สุลต่านไทรบุรีหรือชอชุกัมทางการค้าใด ๆ จนกระทั่งหลังการทำสนธิสัญญา ยันดาโบ (Treaty
 of Yandabo) เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๖๔ เขาเพียงแต่ขอให้ไทยทำข้อตกลงไม่เข้าไปยุ่ง
 ในรัฐมลายู นอกจากจะมีความสัมพันธ์ในฐานะมิตรเท่านั้น

คำรับประกันของเบอรนีเกี่ยวกับเรื่องเกาะนารวินั้น ไม่ได้ทำให้ความสงสัยหรือความ
 วิตกกังวลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๓ ลดน้อยลงเลย แม้เบอรนีจะชี้ให้เห็นว่า
 ในระหว่างสงครามนั้นไทยเป็นมิตรช่วยอังกฤษโจมตีพม่าทางตะวันออกของเชียงตุง (Kengtung)
 แต่ขอเท็จจริงที่ว่าราชการอังกฤษที่เกาะนารวินได้พยายามให้ลิ้นบนพวกราชบุตรมลายูในกองทัพไทย
 กองหนึ่งและได้เสนอจะให้อยู่เป็นรัฐกันชนระหว่างไทยกับพม่า นั้น ทำให้พระองค์ตกพระทัยมาก
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงตัดสินพระทัยจะยินยอมให้น้อยที่สุดในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับ
 คำและปัญหาต่าง ๆ ในมลายู ในขณะที่เกี่ยวกับพระองค์ก็ไม่กล้าถามความยุ่งยากด้วยการบอกกับ
 เบอรนีเหมือนอย่างของไทยเคยทำกับครอเฟ็คเมื่อ ๕ ปีมาแล้ว

สัญญาเบอรนีทำขึ้นเมื่อเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๓๖๔ เป็นสัญญาที่มีข้อความคลุมเครือ
 และมีความหมายเป็นสองแง่ ข้อความในสัญญานั้นกำหนดให้สุลต่านแห่งรัฐมลายูทั้งหมดต้องส่งบรรณา
 การหรือสิ่งใดก็ได้ที่เป็นสัญญาลักษณะบรรณาการให้แก่ไทย ทั้งไทยและอังกฤษยอมรับอำนาจปกครอง
 ของสุลต่านเประและจะไม่โจมตีรัฐนั้น แต่สุลต่านเประปรารถนาจะส่งเครื่องบรรณาการมา
 กรุงเทพฯ พระองค์ก็ได้รับอนุญาตให้กระทำเช่นนั้นได้ ไทยยอมรับรัฐในสิทธิของอังกฤษที่จะทำการค้า

ชายกับหญิงและกลั่นกัน^๖ กรุงเทพฯ ปฏิเสธข้อเสนอของอังกฤษที่จะให้เงิน ๔,๐๐๐ ดอลลาร์
 คอปี้ดาไทยยอมถอนทหารออกจากไทรบุรีและยอมให้สุลต่านกลับมาครองราชย์ใหม่ ไทยกลับขอ-
 ร้องให้อังกฤษขับสุลต่านออกไปจากป็นัง และร่วมมือกันขจัดความพยายามใด ๆ ของสุลต่านที่จะ
 กลับมามีอำนาจอีก ส่วนทางด้านการค้านั้นไทยยอมตกลงควยบางประการเท่านั้น^๗

ความพยายามของทางกรุงเทพฯ ที่จะรักษาอำนาจบนดินแดนแหลมมลายูไว้ แสดง
 ให้เห็นความตั้งใจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๓ ที่จะยกฐานะการควบคุมอำนาจ
 ของไทยเหนือประเทศราช ความพยายามดังกล่าวนี้ได้เริ่มมาแล้วตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ ๒ ถึง
 จะเห็นได้ชัดจากบทบาทที่ไทยพยายามเข้าครอบคลุมเขมร และเห็นได้จากกรณีที่ไทยพยายาม
 แสร้งอำนาจเข้าไปครอบคลุบลาวในระยะต่อมาด้วย ทั้งนี้กรณีที่ไทยพยายามหลีกเลี่ยงการขัดแย้ง
 กับอังกฤษ จึงเป็นงานควนสำหรับไทย ซึ่งมีปัญหาอยู่ทางคานพรมแดนเขมรและลาว

อย่างไรก็ตามลักษณะความสนใจของสังคมไทยในเวลานั้น ยังอยู่ในวงแคบ มุ่งแต่
 ความเจริญรุ่งเรืองของราชสำนักเท่านั้น จึงมีผลทำให้การควบคุมประเทศราชนั้นเป็นไปอย่างไม่
 รัดกุม เคยได้ให้ความเห็นในเรื่องนี้ว่า

... ระบบราชสำนักในรัชกาลที่ ๓ ซึ่งมุ่งอยู่แต่การที่จะรักษาพระราช
 อำนาจสมบูรณาญาสิทธิราช เกียรติภูมิ และความมั่งคั่ง โดยไม่สนใจ
 กับความคึกคัก และวิถีการคากายนอกนั้น เป็นลักษณะซึ่งไม่สามารถ
 จะคงอยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อีกได้ การปกครองประ-
 เทศราชเพียงแต่ในนาม โดยประเทศสยามไม่ยอมรับนิคชอบต่อการ-
 รักษาความปลอดภัยในแดนนั้น ก็คงจะอยู่ไม่ได้สืบต่อไปเช่นเดียวกัน...^๘

สถาบันกษัตริย์และรัฐบาลไทยในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๒๔

ไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้รับโบราณราชประเพณีเกี่ยวกับการปกครอง
 จากสมัยกรุงศรีอยุธยา พราหมณ์ในราชสำนักประกอบพิธีกรรม และกิจกรรมทางไสยศาสตร์
 ต่าง ๆ แต่พวกพราหมณ์ก็ไม่มีอิทธิพลต่อการดำเนินงานของรัฐบาล^๙ พระเจ้าแผ่นดินดำรงอยู่
 ในฐานะซึ่งประชาชนทั่วไปเข้าใกล้ได้ยาก

พวกข้าราชการท้องถิ่นทำหน้าที่เหมือนเป็นตัวกลางอยู่ระหว่างราชสำนักและประชาชน รวบรวมและส่งภาษีที่รัฐบาลกลางเรียกตรงมา หรือประกาศให้ราษฎรรับพระราชบัญญัติต่าง ๆ ของพระมหากษัตริย์ ฝ่ายเจ้าขุนมูลนายนั้นอุปการะผู้คนไว้มาก เพื่อตอบแทนผลงานที่ตนของตนทำ ให้นั้น เจ้าขุนมูลนายเหล่านี้ก็ต้องป้องกันลูกน้องความแนวทางของตน พวกคนในคุ้มครองเหล่านี้จะ เปลี่ยนมูลนายไปตามความพอใจ ถ้าหากมีหนี้มากจะขายตัวเองและครอบครัวลงเป็นทาสก็ได้

นอกจากการส่งภาษีท้องถิ่นให้แก่เมืองหลวงแล้วพวกข้าราชการหรือผู้ครองยังเรียกเก็บ ส่วยจากประชาชน โดยให้มาทำงานให้แก่มานเมืองเป็นเวลา ๓ หรือ ๔ เดือนต่อปี และรับใช้ กิจการทหารด้วย การเรียกเก็บแบบนี้ บางที่ทางราชสำนักก็ไม่ไต่สนใจเลย แต่ผลประโยชน์กลับ ไปอยู่กับพวกข้าราชการคนกลาง ประชาชนจึงนิยมจ่ายเงินแทนการทำงานให้กับทางบ้านเมือง บางทีก็ส่งผลิตภัณฑ์พิเศษให้เป็นการทดแทน เช่น งาช้าง, กินประสัว หรือไม้จันทร์ เป็นต้น

สรุปแล้วสภาพของสังคมในเมืองไทยขึ้นอยู่กับความพอใจของราชสำนัก เมืองหลวง เป็นศูนย์กลางของอำนาจทางการเมือง มาตราฐานทางวัฒนธรรม ความนิยมของสังคมและความ ร่ำรวย แต่การที่ประชาชนยอมอ่อนน้อมอยู่ใต้อำนาจ สะท้อนให้เห็นอุปนิสัยที่นิยมเคารพผู้มี อำนาจไว้ในครอบครัว ความประเพณีนิยมของชาวจีนที่นิยมแบบที่ยอมรับนับถือกษัตริย์เป็นเทพเจ้าของ ชาวอินเดีย ซึ่งไทยรับไว้เป็นธรรมเนียมของคนทั้งสองประเพณี

การทำสงครามระหว่างไทยกับญวนในสมัยรัชกาลที่ ๓ จึงเป็นสงครามที่ทำขึ้นโดยคำนึง ถึงความปลอดภัย และเกียรติภูมิของประเทศเป็นสำคัญ มิใช่สงครามซึ่งเกิดขึ้นด้วยความสนับสนุน จากประชาชน

ญวนภายใต้การปกครองของบาลองและมิญางในฐานะเป็นคู่แข่งของไทย

ประเทศเวียดนามหรือญวนเป็นส่วนหนึ่งของคาบสมุทรอินโดจีน ในสมัยเมื่อฝรั่งเศสแผ่ อิทธิพลทางทหารและการเมืองเข้ามาในอินโดจีน ญวนเป็นที่รู้จักกันในนามของ "อาณาจักรอัน นัม" แค่นั้น "เวียดนาม" นี้ใช้เรียกอย่างเป็นทางการใน พ.ศ. ๒๓๘๕ เมื่อสมเด็จพระปรมานุ โกเชนได้ในปีนั้น และตั้งราชวงศ์บาลองขึ้น ญวนสูญเสียอิสรภาพหลังจากเกิดสงครามกับฝรั่งเศสระยะ

มี... (Pigneau de Behaine) ...

... (Pondicherry) ... (Prince Nguyen Canh) ...

... (Pierre Poivre) ... (Fulo Condore) ...

... (Fulo Condore) ...

การลงมือปฏิบัติในครั้งนั้น ได้วางตัวให้จวนเป็นประธานที่ปรึกษาแก่...
 มีใจกว้างขวาง...
 ...
 ... (Governor Conway) ...
 ...

การงานอันมีผลอันดี...
 ...
 ...
 ... (Jean Baptiste Chaigneau) ...
 ... (Vannier) ... (Dayot) ...
 ... (Puy Mandel) ...
 ...
 ...

การลงมือปฏิบัติ...
 ...
 ...
 ...

นายเลอชวาลฝรั่งเศสส่งคนไปชวนเมืองมิ่งมิ่งให้มาตั้งอยู่ในระนะ ปี ค.ศ. ๑๖๖๐ คือ สมัย
 และวันเดอริ รัฐมนตรีว่าการทหารเรือของระนะ ฝรั่งเศสให้เรือหลวงมาไปมาวิ่งส่งถึงถึงได้
 เป็นกองดูแลและชำระของฝรั่งเศส (Commissioner) ประจำอยู่ที่ไว้ รับใช้และดูแลความเรียบร้อย
 ของญุกตอกและทรัพย์สินของชาวฝรั่งเศสในญุกตอก เพราะว่าบางระนั้นมีความเห็นว่าญุกตอกมีความสำคัญ
 ภายกับฝรั่งเศส แต่ระนะกลับไม่เห็นความจำเป็นที่จะต้องทำสัญญากับระนะที่บางระนั้น
 ฝรั่งเศส จึงไม่ทรงยินยอมว่าระนะใหม่จะเป็นกองดูแลฝรั่งเศส พระองค์ทรงทราบว่าถ้าวัน
 หนึ่งญุกตอกจะตกในมือชาติใด ชาติอื่น ๆ ก็จะต้องถึงมือของชาติอื่น ๆ ด้วยของอังกฤษก็เห็นด้วย
 จึงเข้ามาจัดการใน ค.ศ. ๑๖๖๘ ให้รับตามปฏิญญาเดิมเกี่ยวกับ อย่างไรก็ดียังมีปฏิญญาใด ๆ
 ระหว่างฝรั่งเศสและญุกตอกว่าที่ฝรั่งเศสและทรัพย์สินยังมีอยู่ และฝรั่งเศสก็ยัง
 วิตกว่าไม่ปลอดภัย เห็นแก่ภัยในญุกตอก

อังกฤษเห็นถึงสิ่งดังกล่าวในเดือนมิถุนายน ค.ศ. ๑๖๖๘ อังกฤษส่งนายเรือเดินสมุทรมา
 ถึงเมืองมิ่งมิ่งของสยาม และเพื่อที่ว่าฝรั่งเศสดำเนินการความดีไปเพียงใดในญุกตอก กรมเรือได้
 รับการต้อนรับอย่างยกย่องถึงที่เมืองมิ่งมิ่งและที่อื่น ๆ ของสยาม อังกฤษได้ส่งนายเรือเดินสมุทรเข้าไปในสยามในเมื่อ
 ๓๐ เมือง คือ ไซ่งอน สุราษฎร์ และไผ่โง (Faifo) ตามแนวชายฝั่งเป็นเมืองสำคัญ
 ชาติต่าง ๆ อย่างไรก็ดีการเจรจาที่จะอนุญาตให้เรือหลวงเข้ามา เพราะถือว่าเป็น
 เมืองที่ถูกรักษาโดยอังกฤษ และปฏิญญาที่จะทำสัญญากับญุกตอกจะกระทำในภายหลังในภายหลัง
 เปรียบกับระนะ กองทัพปฏิญญาจะรับของขวัญที่ระนะส่งมา กระทั่งถึงในภายหลังระนะ
 จากระนะอย่าง ความดีมีอยู่ในสยามภายใต้การเจรจาจึงไม่ราบรื่นนัก

มีบางเรื่องโดยนโยบายรุนแรง คือ ระนะการชีวิตและชีวิตเกิดขึ้นเป็นไปอย่างรวดเร็วจน
 ทางศาสนาได้ ได้ถึงถึงขั้นที่คนทุกคนเป็นนักโทษ ในระนะ ค.ศ. ๑๖๖๖ - ๑๖๖๗ มีนักบวช
 ชาวฝรั่งเศส ๓ คน และชาวสเปน ๓ คนเดินทางมาถึง ญุกตอก ซึ่งมีไม่ไปไปจากเมืองมิ่งมิ่ง
 ของญุกตอกหรือจากรัฐบาลของญุกตอก และมีการตั้งที่ทำการระนะของฝรั่งเศส (French
 Society of foreign Missions) ที่เมืองมิ่งมิ่งโดยนโยบายที่กำมั่งมั่งนี้ เมื่อเวลาถึงเวลา
 นี้แล้วระนะรับถึงความดีนี้ ระนะจึง วนกับระนะวันแรก ระนะจึงนำความดีนี้ไปบอกให้ระนะ
 ของฝรั่งเศสและนักบวชฝรั่งเศสที่เมืองมิ่งมิ่งเป็นนักบวชที่เมืองมิ่งมิ่ง เพราะว่า การที่ ระนะส่งมา
 การที่ ระนะส่งมา

บทละครเรื่องนี้อาจจะเมืองเขมรที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่เมืองขุขันธ์ แยกสม ถ้าไม่ไกลถึงนั้นก็ให้ทำ
เมืองเขมรเป็นป่า เขาอยู่คนมาโดยมากเมืองเขมรไม่ใหญ่ เจ้าพระยามหินทรเธอภาทิยมหัทธ
เจ้าเขมรที่ น.ร. ๑๘๕ โสภไม่มีการปกครองกลางแลมี ซึ่งก็ได้รับความเดือดร้อน เมื่อต้อง
ขึ้นเขมรมาขึ้นที่ตำบลหนึ่ง (Kompong - Chnang) อีกหนึ่งตำบลชื่อวินห์ (Vinh -
long) ไปบอกเจ้าพิรุณและเจ้า อุดงคิโธและโสมกั้ว

ขึ้นให้จึงเห็นว่าขึ้นที่ที่โสมกั้วโสมกั้วจึงมีความเป็นมาตริกันวางใจหมายไว้ความ
ปรองดองของโสมกั้วครั้งนี้ เจ้าพระยามหัทธเธอภาทิยมหัทธเธอบอกแก่เจ้าพิรุณและเจ้า
โสมกั้วว่า เมื่อครั้งโสมกั้วกับเจ้าอู๊ด เจ้าพระยามหัทธเธอภาทิยมหัทธเธอบอกโสมกั้ว
โสมกั้วว่า "สมมุติขึ้นคนกรุงโสมกั้วอย่างโสมกั้วโสมกั้วมา เจ้าต้องเจ้าพระยามหัทธเธอภาทิยม
รัตนเมโยไปให้ทอง ๑ ปีครั้งหนึ่ง" ในที่สุดเจ้าอู๊ดก็ไป โสมกั้วความสนใจเจ้าอู๊ดมาว่าใน
เวียงรัตนเมโยเป็นป่า เมืองโสมกั้ว เป็นป่าที่สถิตย์ตั้งทางผ่านเวียงรัตนเมโย

โสมกั้วเห็นว่าความลำบากทางน้ำทางบกทางผ่านโสมกั้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
รัตนเมโย โสมกั้วจึงพระทัยเห็นด้วยโสมกั้วโสมกั้วทางน้ำพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
เรือรบขึ้นเป็นหัวอย่างเจ้าหนึ่ง โสมกั้วจึงไปบอกพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัตนเมโย
นายทหาร นายพันนายร้อยนายพันนายพัน โสมกั้ว ๑๐ เจ้า และพระทัยเห็นด้วยโสมกั้ว
ว่าความลำบากครั้งนี้ โสมกั้วขึ้นเมืองรัตนเมโย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัตนเมโย มีพระ
ราชดำริเกี่ยวกับหัวเมืองว่า

... ถ้าจะให้ถือไปมาทางน้ำ วิถีเขมรไม่มีความยุ่งยาก บกถนนหนทาง
ก็ขุดเขาจักเอาเปรียบแต่ขุดทุกสิ่งทุกที ทั้งคนพระบาทสมเด็จพระบาท
บอกเจ้าอู๊ดว่าโสมกั้วเราเมืองรัตนเมโย ก็ขึ้นมาตั้งพระบาทสมเด็จพระ
รัตนเมโยมาด้วย ก็ให้เอาเมืองเขมรไปเป็นหัวเมืองหัว มาตั้งพระ
รัตนเมโยขึ้นตั้งกับเขา เขมรเมืองรัตนเมโยไป เสร็จรัตนเมโย ...

โสมกั้วจึงไม่ไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทขึ้นเมืองรัตนเมโย เพราะมีเจ้าอู๊ดมา
ให้เจ้าโสมกั้วพระบาทต่าง ๆ พระบาทของของรัตนเมโยจึงเป็นกษัตริย์รัตนเมโย โสมกั้วไปเฝ้า

จะได้นำมันถึงหลวงนาย โขกเหล็กของเดิมเป็นฐากราการเมืองนั้นละ นั้นเองมองไปว่า
ราชการเมืองของมนุษย์”

เวลา หลวงนาย โขกเหล็ก แยกไปถือไม้เท้า ก็จึงขึ้นสู่พระตะโคงค์ เป็น
พระยาเอกการ (เอก) และพระยาจกการ (จก) แต่ โขกเหล็กไปรับของหลวงนายที่เมืองนคร
นั้น โขกเหล็กจึงนำการกระทำของเขามาบอกกับนาย นาย โขกเหล็กไปมาบอกกับหลวงนาย
ที่เมืองหัวเมืองนั้นว่า ก็ปรากฏว่าหลวงนายเห็นว่าเป็นการดีและดีจริง ๆ

... ในที่สุดที่พระยาจกการถึงโลก พระยาเอกพระยาจกการ จึงให้
เรื่องให้ถือไม้เท้าของหลวงนายบอกไว้ว่าพระยาจกการได้นำมาอยู่เป็น
แต่ ไม่ให้ถือไม้เท้าเป็นอันขาดไว้ที่เมืองนี้พระยาจกการ นั้นพระยาจกการ
กับพระยาเอกพระยาจกการจะหาไรทำได้อีก ก็ให้พระยาจกการ
กับพระยาเอกไปไว้ตามรับราชการ และให้เมืองพระยาจกการ ไปกับเมือง
กำลังนั้นจึงพระยาจกการก็ให้ถือไม้เท้าในทางนี้ ไปรับราชการ...

เมื่อพระยาจกการไปเมืองไปรับราชการนั้นพระยาจกการมีไปรับไม้เท้าพระยา
จกการว่า โขกเหล็กของเดิมที่พระยาจกการรับมาได้อีก เมือง และยังมีเมืองนี้กับ
เมืองไปไว้ตามเมือง หลวงนายว่าก็ เช่น พระยาจกการ พระยาจกการ พระยาจกการ
นายเมืองนี้จึงหลวงนาย กำลังของหลวงนายเมืองนี้เมืองนี้ และพระยาจกการของไปให้
ให้หลวงนาย

... พระยาจกการก็รับไม้เท้า เมื่อรับมาด้วยพระยาจกการ ว่า
ว่าเมืองนั้น เมืองนี้ในหนังสือเมืองนี้เมืองนี้ (๑-๒) ก็ถูก
พระยาจกการก็รับไม้เท้าเมืองนี้เมืองนี้ ...

เมื่อ ... พระยาจกการก็รับไม้เท้า เมื่อรับมาด้วยพระยาจกการ (Ang Kham Mang) ได้ทั้งห้าสิ่งไม้เท้าของพระยาจกการนั้นจึงพระยาจกการไปรับของไปเมือง
พระยาจกการเมืองนี้เมืองนี้ - ๑) เมืองนี้เมืองนี้เมืองนี้ และกำลังเมืองนี้เมืองนี้
พระยาจกการ เมืองนี้เมืองนี้ เมืองนี้เมืองนี้ เมืองนี้เมืองนี้ เมืองนี้เมืองนี้ เมืองนี้เมืองนี้

นโยบายของไทยในการดำเนินการสงครามญวนจะเห็นได้จากกระแสพระราชดำริว่า
ควมการทัพญวน ดังนี้

... ค่ายเมืองเขมรอยู่ห่างเมืองไทย ฝ่ายเราก็ปรารถนาจะเอา
เมืองเขมรไว้เป็นเขตแดนตามเดิม ฝ่ายญวนก็ปรารถนาจะใคร่ได้
เมืองเขมรไปเอาผลประโยชน์ในแผ่นดินเมืองเขมร ถ้อยที่ไม่ละวาง
เมืองเขมรด้วยกันทั้งสองฝ่าย และไพร่พลของเราที่จะเอาไปรักษา
เมืองเขมร อยวาทถึงกองทัพกรุงเทพเลย แต่ไพร่พลหัวเมืองฝ่าย
ตะวันออกแถบเดียวก็มากกว่าไพร่พลอ้ายญวนเป็นหลายเท่า เจ้า
พญาบดินทรเทศาก็เคยใช้สอยจะกะ เกณฑ์เอาไปรักษามานเมืองเขมร
สักเท่าไรก็เอาไปได้ แต่ที่ชัยภูมิเสียเปรียบค่ายญวน ค่ายทางส่ง
เสบียงอาหารของเราต้องหามคอนลากเข็นเอาไปทางบก จะเอา
เสบียงอาหารไปใ้หมากเป็นกำลังทำศึกสงครามก็หาไม่ได้.....

.....
และ เขมรทุกวันนี้เล่าทำการศึกกับอ้ายญวน ก็ยังไม่ปรากฏว่าเขมรรบ
พุ่งเต็มมือ (ขอความเลอะ เลื่อน) ยังหาเห็นฝีมือเขมรสักครั้งหนึ่งไม่
ถ้าเจ้าพญาบดินทรเทศาคิดให้พระองค์วางใจจง เอาเขมรเป็น
กำลังสู้รบอ้ายญวนให้แข็งแรงได้ ไพร่พลของเราเท่ากับเขมรอยู่แต่
น้อยได้ จึงจะไม่คงเป็นธุระในการเสบียงอาหาร การจึงจะไม่
เสียเปรียบอ้ายญวนหนัก แม่เขมรรบพุ่งเต็มมือ (ความซาค) เขมร
ทำกับอ้ายญวนยับเยินได้สักครั้งหนึ่ง ๒ ครั้ง เขมรกับอ้ายญวนก็จะ
เป็นเวรพยามาหักหัวขึ้น ถึงเขมรจะเสียที เขมรก็ได้หักหาญกระ
ทำกับอ้ายญวนเกินไปแล้ว เขมรก็จะชยาคไม่หันเข้าหาอ้ายญวนได้
ก็จะไ้เขมรไว้เป็นกำลังขับเคี่ยวอ้ายญวนต่อไป ...

อีก ๗ ปีต่อมาหลังจากนักองคจันท์ถึงแก่พิราลัย พวกเขมรก็เป็นกบฏขึ้น ตั้งคณะกรรมการ
การจ้กการปกครองเฉพาะกาล คณะกรรมการนี้ไ้ขอความช่วยเหลือไทย และเสนาพระนามนักองค

คงเป็นพระมหากษัตริย์เขมร ใน พ.ศ. ๒๓๘๔ (๑) ทางกรุงเทพฯ ส่งเจ้าพระยามหินทรเสนา
 ไปฟื้นฟูอิทธิพลไทยในเขมรอีกครั้งหนึ่ง ต้องต่อสู้กับญวนอยู่ถึง ๔ ปี ระยะเวลาไทยไม่เป็นฝ่ายได้
 เปรียบ เพราะข้าศึกสนใจเสบียงอาหารที่ลำเลียง กำลังญวนก็มาก ฝ่ายไทยแม้จะเกณฑ์กำลัง
 มากแต่ก็ไม่มีประสิทธิภาพ "ไพร่พลในกองทัพเป็นแควลาวเขมรป่าดงทั้งนั้น ไทยน้อยตัว พอได้
 ยืนเสียดงกรรพญวนสนั่นไกลกระชั้นเข้ามามันก็ทิ้งค่ายเสีย พวกกันหนีเข้าป่าไปเหมือนไก่เดือน
 นายทัพนายกองจะกดไว้ก็ไม่อยู่" ไทยพยายามดลกลองชกเพื่อจะเข้ายึดไซคกและบันทายมาศ
 แต่ก็ไม่สำเร็จ ในขณะเดียวกันกองทัพหัวเมืองโคกขามแม่น้ำโขงเข้าไปตีเมืองวัง เมืองตะโปน
 เมืองพิน เมืองระนอง เชียงรม และผามัง

ขณะนั้นเขมรแบ่งเป็น ๒ ฝ่าย คือ เขมรฝ่ายใต้ซึ่งประกอบด้วยเมืองศรีวิชัย ไทรคราก
 เมืองศึกเขมา เมืองประมวตศู เมืองอุมอ เมืองมัจจุร (เปียม) เมืองป่าสัก เมืองพระ
 ตะพัง เป็นของนักองค้อมซึ่งญวนสนับสนุนขึ้นให้เป็นตัวเชิด อีกฝ่ายหนึ่งได้แก่เขมรฝ่ายเหนือเป็น
 ของนักองคองซึ่งได้รับความสนับสนุนจากไทย ไทยได้คุมคนไปสร้างเมืองให้นักองคองที่อยู่
 ภูเขาไชยตามคลองพระยาพายาว ๑๔ เส้น กว้าง ๑๑ เส้น พูนดินขึ้นเป็นป้อม ๒ ป้อม ญวน
 นั้นไม่ได้สนับสนุนนักองค้อมให้แผ่ขยายตัวไปมากกว่าเดิม ใน พ.ศ. ๒๓๘๖ นักองค้อมถึงแก่
 พินาศ ญวนตั้งให้นักองค้อมบุตรชายเป็นผู้มีสิทธิครองราชบัลลังก์ที่กรุงเว สงครามหยุด
 ชะงักลง เพราะทางฝ่ายญวนเกิดไขว่ข้องขึ้นในกองทัพทั้งที่ไซคกและโขงอน ระยะเวลา พ.ศ. ๒๓๘๕
 - ๘ เกิดไข้ระบาดขึ้นในเมืองญวนและยังเกิดกบฏขึ้นในกัณฑ์อีกด้วย ใน พ.ศ. ๒๓๘๗
 เจ้าพระยามหินทรเสนาถึงแก่พิราลัยเข้ากรุงเทพฯพระมหานคร ให้พระพรหมบริรักษ์และนายทัพนาย
 กองอยู่เป็นเพื่อนนักองคอง ใน พ.ศ. ๒๓๘๘ เจ้าพระยามหินทรฯ กลับไปเมืองอุคงภูเขา
 อีก เมื่อฤดูน้ำมากญวนเข้าตีค่ายเมืองพมเปญแตกแต่ยังยึดเมืองอุคงภูเขาไม่ได

คามพงศาวดารไทยว่าต่อมาญวนขอเป็นไมตรีกับเจ้าพระยามหินทรฯ ญวนมาติดต่อก
 ให้นักองคองมีหนังสือไปชวนนักองคมารคาและญาติพี่น้อง แล้วญวนจะส่งมาให้อยู่พร้อมกัน และ

(๑) เป็นปีที่จักรพรรดิเซียวศรีขึ้นครองราชย์

ใหม่หนังสือไปกราบทูลพระเจ้าเวียตนามขอเป็นเมืองขึ้นตามเดิม เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๘ ญวนเป็นฝ่ายขอสงบศึก ใ้มีการขอทำสัญญาในเงื่อนไขว่าคม พ.ศ. ๒๓๘๘ เป็นการตกลงประนีประนอมโดยให้เขมรอยู่ใ้ความคุ้มครองร่วมกันของทั้งไทยและญวน

เมื่อญวนมาคิกค่อให้ขอเสนอนั้นในพงศาวดารว่านักองคควงเกรงพระราชอาญาอยู่ก็ไม่ได้รับคำญวน แ่อาจว่า "จะขอปรึกษาพระยาพระเขมรให้พร้อมกันก่อน ถ้าพระเจ้าเวียตนามจะไปรคให้เมืองเขมรเป็นข้าขอบขัณฑเสมา เหมือนครั้งพระนารายณ์รามามูบิดาเราคงนั้นก็จะมีไปไค" พิจารณาจากข้อความตอนนี้จะเห็นไคว่า อย่างน้อยนักองคควงคงใ้มีเจตนาจ้างใ้จะให้เขมรเป็นประเทศสมรณาการใ้ทั้งสองประเทศ คือ ไทยและญวน ทั้งนี้เพื่อรักษาความเป็นประเทศเขมรไว้

ส่วนทางฝ่ายไทยนั้นเห็นว่าญวนยังมีกำลังเข้มแข็งอยู่ไม่สามารถจัดการขึ้นเค็ชชาติลงไปไค กำลังของไทยคงส่งมาเป็นระยะทางไกลชัคสนทั้งเสบียงอาหาร ทั้งไม้ธัญทัพเรือหรือธัญทักไ้หาญวน ถึงไทยจะคุมพระตะบองไว้ไค แต่การจะไคเขมรไว้ทั้งประเทศนั้น ถ้าไม่มีเหตุการณใ้ไทยไคเข้าแทรกแซง เช่นเกิดการแตกแยกขึ้นในเขมรแล้ว ไทยก็ทำไปไมคตลอดถึงแมจะสู้รบกับญวนค่อไปตาเขมรไม่เป็นใจก็จะหวงหน้าพะวงหลัง เหมือนเมื่อครั้ง พ.ศ. ๒๓๗๖ ที่สำคัญก็คือ การสงครามครั้งนี้ไม่ใช่เป็นการสงครามเพื่อแ่อาณาเขตโดยตรง หากกระทำไปควยความหวังเกรงว่าญวนเป็นอันครายสำคัญที่ไทยพึ่งระวัง เห็นไคว่าเมื่อเรายกข้ามแม่น้ำโขงไปคัหัวเมืองคาง ๆ ผู้คนพลเมืองแถบนี้ก็ไม่ไคสู้รบ หนีเข้าป่าห่มคสัน ควยเหตุที่เมืองแถบนี้เป็นเมืองเล็กเมืองน้อย บ้านเมืองไคมีอำนาจยกกำลังมาถึงดาหลมหนีไม้ไคก็ยอมอนนอมแล้วแต่สภาพการณ มีไคจะยอมเป็นเมืองประเทศราชคตลอดไป ไทยพอใจที่พวกนี้หลมหนีเข้าป่าไปตาไม เช่นนั้นก็กวาคค้อมมา เพื่อคัคกำลังทางเสบียงอาหารของญวน เช่น ใน พ.ศ. ๒๓๘๗ ไคใ้ไปกวาคคั้วเพิ่มเค็ม ไคคั้วเมืองวัง ๘๘๒ คน เมืองตะโปน ๕๗๕ คน เมืองระนอง ๑๐๓ คน เมืองพิน ๑๒๒ คน เมืองค้ำมวน ๘๐๖ คน และยังไปรคใ้ตั้งคานขึ้นทางพรมแดนแถบนี้เพื่อป้องกันญวน คือ คานที่บ้านบึง คานที่เขตแดนเมืองแพรก คานที่บ้านโพคณเมืองวัง คานเขตคณเมืองเช็ียงรม คานบ้านนาหินแขวงเมืองค้ำเก็คค้ำมวน คานบ้านนาไคเมืองวัง คานเมืองมหาไชย คานทางนาป่าคณเมืองกวางเบ็อง คานเมืองพอง เมืองพิน คานเมืองตะโปน

ควยเหตุนี้เมื่อการสงครามดำเนินมาเป็นเวลานาน และไม่สามารถจัดการขึ้นเค็ชชาคกับญวนได้ ก็ควรจะเป็นไมตรีกันในจังหวัดที่สามารถมีการเจรจาหรือชกกลางที่เป็นผลประโยชน์แก่ฝ่ายไทย เรื่องเป็นไมตรีกับญวนนี้มีความเห็นของเจ้าพระยาบดินทรฯ ปรากฏในพงศาวดารว่า

... เห็นว่าทัพญวนยกมาครั้งนี้ไม่เหมือนเมื่อครั้งองเค็ชชชญ จะตั้งค่ายคูแลคานทางก็ชอบกล เขมรจะไปจับกุมผู้คนมาสืบสวนราชการก็ไม่ได้ โห้ชาหลวงในกองไปลอบคุลุ่มำแม่น้ำ ก็แลเห็นเรือญวนบรรทุกข้าวเสบียงและคนขึ้นมาส่งที่เมืองพนมเปญ ๔ เที้ยว เป็นเรือ ๑๔๔ ลำ ทั้งเรือยกมากอนประมาณ ๒๐๐ เศษ แลคุใจพระยาพระเขมรก็ยื่นขอครันครามไปหมคหาเขมรแข็งเหมือนแตกอนไม ครันจะไม่เป็นไมตรีควยก็เห็นว่า พระยาพระเขมรไพรบ้านพลเมืองคงจะกลับใจไปเสียเพราะความอคคหยากควย เขมรฝ่ายเราได้อาศัยลुकค้ำญวนขึ้นมาซื้อชายโคสิ่งของและเกลือรับประทาน ควยเมืองพนมเปญญวนก็ให้ตั้งตลาดซื้อชายกันสนุกสนาน เขมรฝ่ายญวนก็เบิกบานมีที่ซื้อชายกินไม่อคคหยาก เขมรฝ่ายเราจะไปซื้อกินก็ได้ ญวนก็ไม่ห้ามปรามทำคี่สนธิเหมือนพวกเค็ชชชญ เห็นว่าการจะผันแปรเป็นอื่นไป...

สิ่งที่น่าสังเกต คือว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๓ ไม่ทรงพอพระทัยในข้อเสนอของญวนนัก จึงปรากฏในกระแสพระราชดำริว่าควยราชการบ้านเมืองเขมรว่า "ความขอนี้ทรงพระราชดำริเห็นว่า เจ้าพระยาบดินทรเค็ชชชจะยอมให้พระองค์ควมมีหนังสือไปตามคำอ้ายญวนก็รังเกียจใจอยู่ ควยกลัวว่าเมืองเขมรจะตองเป็นเมืองขึ้นทั้งสองฝ่าย จะหากองพระราชอัธฉฉาไสยในสมเค็ชชชพระพุทธเจ้าอยู่หัวไม"

สัญญาสงบศึกที่ทำกันใน พ.ศ. ๒๓๘๘ มีความสำคัญอยู่ที่ว่าตามสัญญาญวนถอนทหารออกจากเขมรในทันที เจ้าพระยาบดินทรเค็ชชชจะไขก้ำล้งทหารปีคครองอาณาจักรไว้ เขมรได้มณฑลคาง ๆ ซึ่งญวนยี้คไปกลับคืนมา ฝ่ายไทยก็ยืนยันในสิทธิการครอบครองเมืองเสียมราฐ พระตะบองและดินแดนทางแถบตะวันตกของทะเลสาบใหญ่ รัฐบาลที่กรุงเทพฯ รับรองเป็นลาย

ลักษณะอักษรในการขอมยกเมืองทองเลเรป มโนไพร และสตั้งเตรง ซึ่งไทยเข้าครอบครอง
 ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๕๗ โหแกเขมร ๘๔ อย่างไม่ก็ตามยังมีดินแดนของเขมรที่เป็นของญวนอยู่ และ
 ญวนขอมคืนให้เขมรเพื่อขอเป็นไมตรี คือ เมืองพระตะพั้ง ~~เมืองยาลัก~~ เมืองตรังไทรตราก
 เมืองกระนวนสอ เมืองคึกเขมา เมืองอุมอ เมืองเปียม เมืองโซคก (ปาลัก) ๘๕ เข้าใจว่า
 ในภายหลังญวนคงแทรกซึมเข้าครอบครองเมืองเหล่านี้อีก เพราะหัวเมืองเหล่านี้อยู่ใกล้เขตแดน
 ในรัชกาลที่ ๔ องค์พระหริรักษ์ใหม่ศุภอักษรขึ้นมากกราบบังคมทูล ขอรับพระราชทานกำนันบรรทุก
 ปืน, กระสุนปืน, ศาสตราวุธ เพื่อเตรียมต่อสู้ญวน โดยมีพวกเขมรที่ขึ้นกับญวน คือ กระ
 นวนสอ ตรังไทรตราก ปาลักจะกำเริบเขาควย ๘๖

นักองคควงจึงแต่งทูตเชิญศุภอักษรเครื่องราชบรรณาการไปเมืองเว้ มีข้างพลาย
 สูง ๔ ศอก ๑ คืบ ๒ เซอติ งาขาว ๖ นิ้ว หนัก ๕๐ ชั่ง นูระมาก ๒ ยอด หนัก ๒ ชั่ง
 ๑๕ ตำลึง ผลกระวานหนัก ๕๐ ชั่ง ผลเรวหนัก ๕๐ ชั่ง รงหนัก ๕๐ ชั่ง ชีผึ้งหนัก ๕๐ ชั่ง
 น้ำรัก ๒๐ หม้อ เจ้าเวียคนามก็ตั้งให้นักองคควงเป็น "เกมันกวักเวือง" ๘๗

ใน พ.ศ. ๒๓๕๐ ทางกรุงเทพพระมหานครประกอบพิธีราชาภิเษกนักองคควงเป็น
 พระเจ้าแผ่นดินกรุงกัมพูชา ทรงนามว่าสมเด็จพระหริรักษ์รามาทิ ตั้งเมืองหลวงอยู่ที่เมืองอุคงญา
 ไชย ซึ่งโคเปลี่ยนชื่อเป็นเมืองอุคงมีไชย เขมรของสงราชบรรณาการเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวาย
 ตามอย่างธรรมเนียมทุกปี คือ ผ้าแพรเขมร ๕๐ ผืน ผ้าขาว ๒๐๐ ผืน ชีผึ้งหนักหาบ ๑
 ผลเรวหนักหาบ ๑ ผลกระวานหนักหาบ ๑ ครั่งหนักหาบ ๑ รงหนักหาบ ๑ น้ำรัก ๕๐
 กระออม ๘๘

รัฐบาลไทยได้อนุญาตให้หริรักษ์เขมรส่งเครื่องบรรณาการให้ราชสำนักไว้สามปี
 ๑ ครั้ง ๘๙ เพื่อว่าเขมรและญวนจะได้คุยกันอย่างสงบสุข และการติดต่อกาชาขายระหว่างสอง
 ประเทศนั้นจะได้เป็นไปโดยสะดวกขึ้น ๘๘ เครื่องบรรณาการที่จัดส่งไปนั้นจะจัดไปก็สำหรับแล้วแต่
 ความต้องการของญวน ๘๐

อย่างไรก็ตามทั้งไทยและญวนก็มิได้เลิกความตั้งใจที่จะควบคุมเขมรไว้ในอำนาจ
 แต่การตกลงดังกล่าวนี้มีขึ้นก็ก็คืบเหตุการฉกฉวยกันให้เป็นที่ไป ญวนต้องเผชิญปัญหาใหม่ คือ

คิดของข้าพระพุทธเจ้าดังนี้ ควบความดีจริงแท้ จะไม่มีจิตแหวะเวียน
คิดกคคพระ เศรษฐระคุณชากจะไปพึ่งเจ้าฝรั่งๆ เจ้าผู้สิ้นนอกจาก
แต่ไผ่ล่ะ ของรัฐพระบาทนั้นหาได้ ...

ในแง่ความนึกเห็นของฝ่ายไทยที่มีต่อ เขมรนั้นสรุปใจความคำกล่าวในตราให้หากองทัพเจ้าพระยา
บดินทรเดชาจากัดจากกรุงกัมพูชาว่า "แต่ขวนเอาเมืองเขมรของเราไปตั้งแค่วิวอก จัหวาก
นับได้ถึง ๓๖ ปีแล้ว ทั้งได้คืนมาเป็นของเราเมื่อ ๗ วัน ๕ ๖ ๗ คำ ปะแหม นพทก..."
อนางโรกิตามอิทธิพลของไทยก็มีอยู่มากที่อุคงมีไชย มีข้าราชการไทยอยู่ที่อุคงมีไชย เพื่อชี้แจง
เสนอความตั้งใจของกรุงเทพฯ ตลอดเวลา